
KONSTITUCIONĀLĀS TIESĪBAS

Papildināts un pārstrādāts izdevums

Jānis Pleps | Edgars Pastars | Ilze Plakane

Jānis Pleps, Edgars Pastars, Ilze Plakane. Konstitucionālās tiesības

Papildināts un pārstrādāts izdevums
Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014. – 448 lpp.

Korektore Liēna Henke, Agija Kalme
Māksliniece Dita Pence
Maketētājs Kornēlijs Briedis

© Jānis Pleps, 2014
© Edgars Pastars, 2014
© Ilze Plakane, 2014
© Signe Terihova, Rādītāji, 2014

© Latvijas Vēstnesis, 2014

Izdevējs LATVIJAS VESTNESIS

Bruņinieku iela 41, Rīga, LV-1011
tālr. 80006000

ISBN 978-9984-840-29-1

III. Republika

1. Republikas jēdziens. Romas tauta, *populus Romanus*, nodibinot demokrātiju, radīja valsti, kuru pati pārvaldīja. Tieši šī iekārta radīja jēdzienu “republika” – *res populi, res publica* ir valsts, kas pieder tautai, tautas valsts.³⁵⁹ Republika nozīmē brīvu iekārtu, bet demokrātija pēc savas būtības ir brīvība. Republikas aizsākums meklējams Romā, bet demokrātijas aizsākums – Grieķijā. Demokrātijai ir jābūt republikāniskai, bet republikai – demokrātiskai.³⁶⁰ Republika ir valsts forma, kurā tautai un tikai tautai pieder svarīgāko valsts jautājumu izlemšana. Republikā visas valsts varas institūcijas ir tieši vai netieši izveidotas atbilstoši tautas gribai. Republikas institūcijas rodas tikai vēlēšanās, un nevienas amatpersonas statuss nav personiska privilēģija. Tāpat visas valsts varas institūcijas ir atbildīgas par savu darbību.³⁶¹ Vācijas tiesību zinātnē atzīts, ka jēdziens “republika” Vācijas Pamatlikuma 20.panta izpratnē nozīmē atteikšanos no monarhijas un valsts galvas, kas tronī kāpj mantošanas ceļā.³⁶² Republikā augstāko valsts varu īsteno uz laiku ievēlētas valsts varas institūcijas, bet par valsts varas vienīgo avotu tiek atzīta tauta.³⁶³ Tāpēc vārdam “republikānisks” ir ne tikai nozīme “nemonarhistisks”, bet ar to apzīmē arī konstitucionālu iekārtu, kurā valda tauta, nevis atsevišķas personas.³⁶⁴

Līdz ar to republika nav tikai formāls valsts oficiāla nosaukuma elements vai valsts iekārtas pašnovērtējums; republikāniska valsts iekārta prasa arī noteiktu saturisku principu ievērošanu un īstenošanu. Tas vien, ka autoritārs vai diktatorisks režīms savu valdīšanas formu pasludina kā republiku, nenozīmē, ka pastāvošā iekārta uzskatāma par republiku. Republika nozīmē visas varas nodošanas aizliegumu vienai personai – vai tā būtu mantota monarhija, vai arī mūža vara, kas iegūta vēlēšanu vai varas sagrābšanas ceļā.³⁶⁵ Republikā visas amatpersonas varu iegūst brīvās demokrātiskās vēlēšanās uz noteiktu termiņu, tās iespējams regulāri pārvēlēt

³⁵⁹ Dišlers K. Valsts jēdziens demokrātijā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1922, Nr.6, 240.lpp.

³⁶⁰ Хенке В. Республика. Grām.: *Государственное право Германии*. Изензее Й., Кирхоф П. (ред.) Т.1. Москва: Институт государства и права РАН, 1994, с.29.

³⁶¹ Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A.Gulbis, 1930, 82.lpp.

³⁶² Maunz T., Zippelius R. *Deutsches Staatsrecht*. 29.Aufl. München: Verlag C.H. Beck, 1994, S.61.

³⁶³ Mikainis Z. Republika. Grām.: *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998, 226.–227.lpp.

³⁶⁴ Maunz T., Zippelius R. *Deutsches Staatsrecht*. 29.Aufl. München: Verlag C.H. Beck, 1994, S.61.

³⁶⁵ Thoma R. The Reich as a Democracy. Grām.: *Weimar. Jurisprudence of crisis*. Edited by Arthur J. Jacobson and Bernhard Schlink. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2000, p.157.

un to varas robežas nosaka konstitūcija.³⁶⁶ Republika pieprasa, lai valsts amatpersonu vēlēšanas patiešām būtu brīvas un notiktu reālas politiskās konkurences apstākļos. Republikā vēlēšanu procedūras nozīmē patiesu politisko konkurenci par valsts varu starp dažādiem politiskiem spēkiem, nevis formālu apstiprinājumu kādas personas tiesībām pārvaldīt valsti.

Republika ir iekārta, kas neļauj attīstīties stihiskai tieksmei pēc brīvības, bet kalpo tai, veicina brīvības pacēlumu un uzplaukumu līdz pat vienlīdzīgai sociālo labumu sadalei, vienlīdzīgām vēlēšanām, vienlīdzīgai valsts amatu pieejamībai, kā arī vienlīdzīgām tiesībām uz izglītību, īpašumu un dalību politiskās gribas formēšanas procesā.³⁶⁷ Demokrātiska republika nozīmē valsti, kurā valsts vara atrodas visas tautas, nevis šauras grupas rokās.³⁶⁸ Republikas pamats ir brīvības princips, ko nodrošina ne ar valsts varas noliegšanu vai politiskiem eksperimentiem, bet gan ar uz varu pretendējošo spēku tiesisku organizāciju.³⁶⁹ Republikas galvenā pazīme ir tā, ka valstī nav dinastiju vai ar kādu dinastiju saistīta valsts vadītāja.

Plašāk republikāniska valdīšana raksturota, uzsverot būtisku principu: visa vara tieši vai netieši nāk no tautas, bet to īsteno atsevišķas personas, kas izpilda amatu pēc vienošanās noteiktu laiku periodu vai kamēr to uzvedība ir nevainojama. Nepieciešams kritērijs ir šo personu tieša iecelšana amatos pēc tautas gribas vai arī netieša iecelšana kā tiesnešiem. Būtisks nosacījums ir amata izpildīšana noteiktu laiku, bet attiecībā uz tiesnešiem tiek pieļauts izņēmums – kamēr to uzvedība ir nevainojama.³⁷⁰ Republika ir valsts, kurā visiem ir saistoša kopējā labklājība un tiesisks valstiskums.³⁷¹

Republikāniskas valdīšanas formas augstākā pakāpe ir tiesiskais valstiskums, kas nepieciešams kopējā labuma sasniegšanai. Šādā kontekstā republika nav tikai nebeidzama šķiru cīņa, citu īpašumu atņemšana, līdzpilsoņu slepkavošana, vajāšana un iznīcināšana, bet gan vispirms visas tautas vienība, valsts iekšējais un ārējais miers, vispārējā labklājība, stabilitāte, valsts spēks un iedzīvotāju drošība pret visām iekšējām un ārējām

³⁶⁶ Šileikis E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p.194.

³⁶⁷ Хенке В. Республика. Grām.: *Государственное право Германии*. Изензее Й., Кирхоф П. (ред.) Т.1. Москва: Институт государства и права РАН, 1994, с.29.

³⁶⁸ Dišlers K. Latvijas pagaidu konstitūcija. Vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr.2/3, 50.lpp.

³⁶⁹ Хенке В. Республика. Grām.: *Государственное право Германии*. Изензее Й., Кирхоф П. (ред.) Т.1. Москва: Институт государства и права РАН, 1994, с.29.

³⁷⁰ Madison J. The Federalist. No.39. Grām.: Hamilton A., Jay J., Madison J. *Federalist Papers: 85 Essays in Defense of the New Constitution*. Sweetwater Press, 2010, pp.287–296.

³⁷¹ Cipeliuss R. *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: AGB, 1998, 122.lpp.

briesmām. Lai nostiprinātu republiku, jāpanāk, lai likumi būtu dibināti uz mērenības, kārtības un taisnības principiem.³⁷² Republikāniskas iekārtas principi ir šādi: republikā visa vara nāk no tautas, valsts varas augstākās institūcijas tiek tieši vai netieši vēlētas, augstāko valsts varas institūciju amatpersonas tiek pārvēlētas ik pēc noteikta termiņa vai amatpersonu atrašanās amatā ir saistīta ar nevainojamu uzvedību, pastāv varas dalīšanas princips, tiek atzītas cilvēka pamattiesības.

2. Republikas nošķiršana no monarhijas. Republika ir valsts, kura nav monarhija. Līdz ar to republika ir pretstats monarhijai. Šādā kontekstā Nikolo Makjavelli skaidri nodala visas kundzības, kam bijusi vai ir vara pār cilvēkiem, republikās un principiātos.³⁷³ Republikā valsts tiek uzskatīta par pašas tautas lietu, kur vairāk vai mazāk plašas tautas masas valda caur tautas radītām varas institūcijām. Republika noraida monarhiju, kur tiesības uz valsts pārvaldīšanu īsteno viena persona.³⁷⁴ Republikas principiālo nošķiršanu no citām valdīšanas formām izvērsa Imanuēls Kants. Augstākā vara valstī var piederēt vienam, dažiem vai visiem, proti, valsts var būt autokrātija, aristokrātija vai demokrātija. Turpretī republika ir viens no veidiem, kādā augstākā valsts vara valda pār tautu. Atbilstoši viņa rakstītajam republika prasa izpildvaras nošķiršanu no likumdevējvaras un tās pakļautību likumam. Pretstats republikai ir despotija, kad valdība patvarīgi īsteno likumus, kurus sev tā devusi.³⁷⁵ Pēc būtības Imanuēla Kanta valdīšanas formu nošķiršanas pamatā ir valsts varas dalīšanas princips. Valsts, kur izpildvara ir norobežota no likumdevēja varas, ir republika, savukārt despotija rodas tajās zemēs, kur abas varas atrodas vienās rokās.

XIX gadsimtā konstitucionāla valsts pamatā bija vai nu konstitucionāla monarhija, vai konstitucionāla republika. Parasti šos valstu tipus nošķīra tas, ka monarhijās valsts pārvaldīšanas vara tika mantota, savukārt republikās šādas varas nesējs tika ievēlēts.³⁷⁶ Šajā apstākli tika saskatīta būtiskākā atšķirība starp monarhiju un republiku. Šim kritērijam nepieciešams pievienot termiņu, cik ilgi valsts galva pilda savus pienākumus.

³⁷² Ozols J. *Napoleons Bonaparts*. Rīga: Vieda, 1991, 323, 336.lpp.

³⁷³ Makjavelli N. *Valdnieks*. Rīga: Tapals, 2007, 19.lpp.

³⁷⁴ Dišlers K. Latvijas pagaidu konstitūcija. Vispārīgas piezīmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, Nr.2/3, 50.lpp.

³⁷⁵ Kants I. Mūžīgu mieru. Grām.: Kants I. *Kas ir apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.], 106.lpp.

³⁷⁶ Кистяковский Ф. Лекции по общему государственному праву. Grām.: Марченко М.Н. *Теория государства и права*. Москва: Зерцало-М, 2001, с.186–187.

Republikās valsts galva – prezidents – tiek ievēlēts uz noteiktu laiku, bet monarhijās monarhs atrodas amatā uz mūžu. Prezidenta amata termiņa ierobežojumi un aizliegums vairāk nekā divas reizes pēc kārtas pildīt prezidenta amatu ir vērsti uz to, lai prezidents nepārvērstos par kvazi-monarhu. Monarhs gan var atteikties no troņa, bet šī atkāpšanās tad ir monarha personiskas gribas akts, nevis konstitūcijas uzlikts valsts galvas pienākums kā republikās pēc noteikta termiņa atteikties no varas.

Republiku un monarhiju nošķiršanā jāņem vērā varas nesēju juridiskais stāvoklis. Republikās prezidents ir atbildīgs par savu darbību tautai vai parlamentam, bet monarhs nav atbildīgs. Monarha neatbildība izpaužas kā viņa neatkarība no jebkuras citas varas vai valsts institūcijas, turpretī republikā visi, kas rīkojas ar valsts varu, sākot ar atsevišķiem vēlētajiem un beidzot ar republikas prezidentu, ir atbildīgi tautai. Līdz ar to galvenā atšķirība ir monarha varas mantojamība un republikas prezidenta ievēlēšana uz noteiktu laiku. Konstitucionāls karalis ir mūža prezidents, un prezidents ir konstitucionāls karalis tikai uz noteiktu laiku. “Monarhija ir valsts, kuras augstākajam orgānam ir savas paša tiesības uz savu stāvokli; republikā turpretī augstākā amata ieņēmējs ir tikai pilnvarotais, tikai valsts kalps bez tiesībām uz savu stāvokli.”³⁷⁷

3. Laicīga valsts. Kopš pirmajām valstīm pastāvējusi tendence sakralizēt valsti un piešķirt tai dievišķu izcelsmi. Valsts pastāvot kā Dieva gribas akts, un ikvienam ir jāatzīst un jāpakļaujas valsts varai, kas valda.³⁷⁸ Kad baznīca pretendēja ne vien uz garīgo, bet arī laicīgo varu Eiropā, tiecoties pakļaut savai gribai citus monarhus, tika radītas attiecīgas teorijas, kas pamatotu valdnieku padotību un atkarību no baznīcas.³⁷⁹ Savukārt monarhi savas tiesības pārvaldīt valsti pamatoja ar Dieva gribu. Šajā kontekstā valsts tika aplūkota kā ētiski intelektuāla valstība, kura pamatojas uz dievišķo gribu un kārtību. Monarham piešķirtā vara ir dievišķa un īsteno Dieva gribu; tādā veidā ikviena nākamā monarha valdīšanas fakts ir Dieva gribas īstenošanās un nevienam nav tiesību apšaubīt attiecīgā valdnieka dievišķās tiesības. Dieva griba bija absolūto monarhiju leģitimitātes avots un pamats.³⁸⁰ Savukārt

³⁷⁷ Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A.Gulbis, 1930, 82.lpp.

³⁷⁸ Еллинекъ Г. *Общее учение о государстве*. Санкт-Петербург: Издание Юридического Книжного Магазина Н.К. Мартынова, 1908, с.135.

³⁷⁹ Dante Alighieri. *The Monarchy*. http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2196&chapter=203184&layout=html&Itemid=27

³⁸⁰ Еллинекъ Г. *Общее учение о государстве*. Санкт-Петербург: Издание Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1908, с.135.

revolucionārās kustības, kuru mērķis bija monarha suverenitātes aizstāšana ar tautas suverenitāti un bieži vien republiku dibināšana, loģiski vērsās arī pret Dievu kā monarha varas pamatojumu. Pēc savas būtības sākotnēji republika nozīmēja Dieva noliegumu, jo mūžīgums un dievišķās gribas iemiesošana zemes virsū bija monarha varas pamats. Republika savukārt balstījās uz dinamisko un mainīgo tautas gribu, kuru konstitucionālā iekārta ievirza noteiktās sliedēs. Dievs kā monarha varas pamats tika aizstāts ar laicīgu dievu – tautu kā suverēnu, kuras griba ir varas pamats.³⁸¹

Tajā pašā laikā valsts bez Dieva zaudē savu mūžības oreolu un nevar prasīt cieņu un panākt paklausību. Valsts iekārta lielā mērā balstās uz atsevišķa cilvēka un sabiedrības kopumā morālajām vērtībām, kuras tā nevar noteikt likumdošanas ceļā, bet bez kurām tā nevar nodrošināt brīvības saglabāšanu.³⁸² Valsts funkcionēšanas priekšnoteikums ir katras atsevišķas personas spēja pašierobežot savu egoistisko brīvību un rīkoties atbildīgi.³⁸³ Tāpat valsts pati par sevi var pārkāpt tiesiskuma un cilvēka cieņas robežas, ja tā ir vienīgā vērtība un tiesību avots.³⁸⁴ Šādā kontekstā nav pārsteidzoša Dieva atzīšana konstitucionālajās tiesībās, sasaistot valsti ar neatņemamām cilvēktiesībām, cilvēka cieņu, taisnīgumu un morāli. Jau ASV Neatkarības deklarācijā jaundibināmā valsts atzīst par neatņemamām cilvēktiesībām, kuras Dievs piešķīris cilvēkiem. Tāpat daudzu valstu konstitūcijās ietvertas norādes uz Dievu. Šādas norādes leģitimē valsti un pakļauj valsti pārpozitīvām tiesībām un kopīgām vērtībām. Piemēram, Kanādas Tiesību un brīvību hartā tiek deklarēts, ka Kanāda atzīst principus, kas balstīti Dieva pārākumā un likuma varā. Šajā kontekstā ir uzsvērts, ka norāde uz Dievu atsevišķiem pamatprincipiem piešķir papildus leģitimitāti un atdala tos no valsts gribas.³⁸⁵ Vācijas Pamatlikuma preambulā uzsvērtā vācu tautas atbildības Dieva un cilvēka priekšā apzīmēšanās. Demokrātiskā tiesiskā valstī, kur politisko kārtību veido pilsoņu saprātīgs kompromiss, nozīmīga un nepieciešama ir atsaukšanās uz tādu

³⁸¹ Schmitt C. *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago and London: Chicago University Press, 2005, pp.36–52; Bergrāvs E. *Valsts un cilvēks. Pārskats un nākotnes perspektīvas*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2004, 15.–103.lpp.

³⁸² Куркин Б.А. Теория конституционализма и философия государства в РФ. *Закон и право*, 2001, №5, с.39–40.

³⁸³ Jānis Pāvils II. *Pārkāpjot cerības sliekšni*. Rīga: Rīgas metropolijas kūrīja, 1997, 161.–162.lpp.

³⁸⁴ Bergrāvs E. *Valsts un cilvēks. Pārskats un nākotnes perspektīvas*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2004, 65.–67.lpp.

³⁸⁵ Orgad L. *The Preamble in Constitutional Interpretation*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1686745

instanci, kas nepakļaujas cilvēku kontrolei. Arī pilsoņiem, kas noraida Dieva esamību, ir svarīgi, ka kāds augstāks spēks jau iepriekš ir noteicis cilvēku tiesības un pienākumus.³⁸⁶

Atbildība Dieva un cilvēku priekšā nav jāizprot šauri reliģiskā izpratnē. Tā vairāk norāda uz pirms valsts rašanās pastāvējušu un visiem bez izņēmuma saistošu minimālo morāles un kultūras standartu ar tā piesaisti pārpozitīvām tiesībām un atteikšanos no jebkādam totalitārām varas īstenošanas metodēm.³⁸⁷ Demokrātijas aizsardzības princips republikā attiecas arī uz dievišķas virsvadības jēdzienu, ja to saprot kā tiešu varas īstenošanu Dieva vārdā vai netiešu – ar viņa pārstāvju palīdzību uz zemes. Dievu var pielūgt un viņu var atzīt par visa esošā, arī valsts iekārtas un valsts varas avotu, bet viņam nevar tikt piešķirtas varas pilnvaras, kuras viņš varētu īstenot ar dievišķās gribas starpnieku palīdzību. Šādā nozīmē demokrātiska republika ir saistīta ar politiskās varas sekularizāciju. Dieva gribai kā augstākajam likumam ir tiesiska un politiska nozīme nevis pašai par sevi, bet gan tikai tādā mērā, kā tauta atzīst to par savas pašas gribu. Šai tēzei pilnībā atbilst atsauce uz Dievu Vācijas Pamatlikuma preambulā. Preambula nerunā par dievišķo varu, bet gan tikai par vācu tautas atbildību Dieva priekšā, bet tāda atbildība tieši paredz tautai nedeterminētu pilnvaru, kuras var tikt īstenotas dažādi, esamību lēmumu pieņemšanā.³⁸⁸

“Tādi mūsu konstitūcijas pamatjēdzieni kā cilvēka cieņa vai sociuma ideja nav iedomājamas bez modernās kristietības uzskatiem.”³⁸⁹ Laicīga valsts nozīmē baznīcas atdalīšanu no valsts, kas ir valsts institucionālās iekārtas jautājums.³⁹⁰ Valsts laicīgums izpaužas tādējādi, ka valstī nepastāv oficiāla valsts reliģija. Tāpat baznīca ir autonoma un nav pakļauta valstij. Baznīcas pamatfunkcija laicīgas valsts kontekstā ir vērtību dialogs ar valsti, lai nodrošinātu cilvēktiesību, cilvēka cieņas un taisnīguma pastāvēšanu sabiedrībā. Baznīcai jāspēj aizstāvēt tautas intereses un piedāvāt valsts rīcības morālu vērtējumu. Modernā valsts neatzīst Dieva suverenitāti, bet tā ir saistīta ar pārpozitīviem principiem un vērtībām.

³⁸⁶ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr.2(6), 41.lpp.

³⁸⁷ Куркин Б.А. Теория конституционализма и философия государства в ФРГ. *Закон и право*, 2001, №5, с.41.

³⁸⁸ Бёкенфёрде Е.В. Демократия как конституционный принцип. Grām.: *Государственное право Германии*. Изензее Й., Кирхоф П. (ред.) Т.1. Москва: Институт государства и права РАН, 1994, с.34–35.

³⁸⁹ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr.3(7), 77.lpp.

³⁹⁰ Balodis R. Satversmes 99.pants. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R.Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 337.–342.lpp. Plašāk skat.: Balodis R. *Baznīcu tiesības*. Rīga: Reliģijas Brīvības Asociācija, 2002, 85.–99.lpp.